

Reyhan ŞAHİN ALLAHVERDİ*

Yetim Bir Hanım Sultan: Şehzade Mehmed'in Kızı Hümaşah Sultan Vakıfları

An Orphan Sultan: Foundations of Şehzade Mehmed's Daughter Hümasah Sultan

ÖZET

Bu çalışmada Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmed'in kızı Hümaşah Sultan'ın kurduğu iki vakıf ele alınmıştır. Bu vakıfları araştırırken yararlandığımız en önemli kaynak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'nde bulunan vakfiye kayıdır. Bu vakfiye arşivde 747 defter ve 252 sıra numarasıyla kayıtlıdır. Vakfiyeye esas olan iki vakıftan biri sultanın yaşadığı saray (konak) ve müştemilatı ile İstanbul'daki gayrimenkullerini kapsayan "Saray-ı Kebir" vakfi; diğeri ise Şehzade Mehmed Külliyesi'nde bulunan kendi türbesinde okunacak cüzler için kurduğu vakıftır. Bu vakıfların özelliği evlatlık (zürri) vakıf olmalarıdır, yani tevliyetin zürriyeti kesilinceye kadar kendi soyundan gelenlere (evlâd-ı evlâd-ı evlâdına) şart edildiği vakıflardır. Vakfiyeye ilaveten özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) defter ve vesikaları ile İstanbul Müftülük Arşivi Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Defterleri (İ.MÜF.EVK.MFTŞ.d.) kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hümaşah Sultan, Şehzade Mehmed, Zürri Vakıf, Kanuni Sultan Süleyman.

ABSTRACT

This study deals with examining two waqfs founded by Hümasah Sultan, daughter of Şehzade Mehmed who is son of Sultan Suleyman Magnificent. While searching these waqfs the most important resource benefited is endowment (wakfiye) where in the Vakıflar Genel Mudurlugu Arsivi (VGMA). This endowment registered is number of book 747 and number of order 252 in this archive. Two of one, waqf of "Saray-ı Kebir" is the palace that she lived in and its outbuildings with landed property in İstanbul; the other one is for reading prays in her tomb in Sehzade Mehmed Kulliyeye. The specialty of these waqfs is to be zurri waqf, namely her successors can be trustee generation to generation. Addition to the endowment, especially some of the books and documents were used in Basbakanlık Osmanli Archive (BOA) and İstanbul Muftuluk Arsivi Evkaf-ı Humayun Mufettisligi (I.MUF.EVK.MFTS.d.).

Keywords: Humasah Sultan, Sehzade Mehmed, Zurri Waqf, Sultan Suleyman Magnificent.

Giriş

Osmanlı vakıf müesseselerinin önemli bir kısmı hayatlarının büyük bir kısmını sarayda geçirmek zorunda olan hanım sultanlar tarafından kurulmuştur. Kurdukları

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

vakıflar aracılığıyla toplumun nezdinde hayır-severlik payesiyle anılmak ve dua almak belki de saray dışında belli bir şöhret kazanmak hatta saray kadınları arasındaki rekabet onları vakıf kurmaya yöneltmiş olabilir. Sebebi her ne olursa olsun İstanbul ve taşrada kurdukları vakıflarla isimlerini ebedileştirmişlerdir.

Bu bakımdan Kanunî dönemi kadınlarına ait vakıflar dönemim ihtişamına yakışır bir vaziyettedir. Özellikle Hürrem Sultan ve kızı İsmihan Sultan'ın vakıfları ve vakıf eserleri sonraki devirlerdeki hanım sultanlara örnek oluşturmuş olmalıdır. Zira Hürrem Sultan'dan sonraki saray kadınları arasındaki rekabet ve devlet işlerindeki etkinlikleri göz önüne alındığında bu rekabetin kurdukları vakıflara yansımaları doğal karşılanabilir¹.

Hümaşah Sultan, Kanunî Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan olan Şehzade Mehmed'in tek çocuğudur. Şehzade Mehmed Manisa sancak beyliği yaptığı sırada 1543'te² öldüğünde 2-3 yaşlarında olan Hümaşah Sultan, sarayda Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın himayesinde büyümüştür.

Hümaşah Sultan ilk evliliğini Ferhad Paşa bin Mehmed³ ile yapmıştır. Enderun'dan yetişip, ikinci kapıcı-başı olarak çıkan Ferhad Paşa, daha sonra 960/1553'de Yeniçeri Ağalığına, 965/1557-8'de ise Kastamonu sancak beyliğine tayin edilmiştir. 972/1564-5'de üçüncü vezirliğe getirildikten sonra 974/1566-7'de Hümaşah Sultan ile evlenmiştir. Ferhad Paşa'nın vefatına kadar (24 Şevval 982/6 Şubat 1575)⁴ Sultan Bayezid Cami haremine bakan yerde inşa edilen sarayda yaşamışlardır. Hattatlık yapan Ferhad Paşa, daha çok Kur'an-ı Kerim istinsah eder ve 100 altına satardı⁵.

Ferhad Paşa istinsah ettiği Kur'anlardan birini evlendikleri gece Hümaşah Sultan'a vermiş, o da bu Kur'an'ı ölünceye kadar saklamış ve ölmeden önce vakfetmişti.

¹ Hanım sultan vakıfları konusunda tafsilat için bkz. Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmaretini*, (çev. Dilek Şendil), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2004; Aynı yazar, *Haydi Sofraya Mutfak Penceresinden Osmanlı Tarihi* (çev. Pelin Tünaydın), Kitap Yayınevi, İstanbul 2015; Aynı yazar, *İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*, (çev. Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, İstanbul 2012; *Feeding People, Feeding Power Imarets in the Ottoman Empire*, Ed. Nina Ergin, Christoph K. Neumann, Amy Singer, Eren Yay., İstanbul 2007; Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler*, (çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009; H.Ahmet Arslantürk, *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi, Metamorfoz Yayıncılık*, İstanbul 2012; Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar'daki Külliyesi*, Oda Kitaplığı, İstanbul 2014.

² İsmail Orman, "Şehzade Külliyesi", *DİA*, XXXVIII, s. 483.

³ *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (970-971/1563)*, Ed. Coşkun Yılmaz, c. XI, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 274, hüküm nr. 434. Uzunçarşılı'ya göre ise Ferhat Paşa, Hattat Mustafa Paşa'nın oğludur (*Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1988, s. 420).

⁴ Selanikî, *Tarih*, I, (neşr. Mehmet İpşirli), TTK, Ankara 1999, s. 110-111.

⁵ Mehmed Süreyya, *Sicilli-i Osmanî*, II, yay. haz. Nuri Akbayar-transkripsiyon S. Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 518; Ferhad Paşa-zâdeler için bkz. *a.g.e.*, IV, s. 1050, 1136, 1193, 1194; Selanikî, *a.g.e.*, I, s. 15, 24-27, 36, 55, 110-111, 171, 283; Mithat Sertoğlu, "Tarihî Mesut Eşleri Ferhat Paşa ve Hümaşah Sultan", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. III., s. 1727-1729; Fazıl Ayanoglu, "Ferhat Paşa ve Gizli Kalan Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, VII, 1965, s. 145-148; Semavi Eyice, "Ferhad Paşa Camii" (Çatalca'da), *DİA*, XII, s. 384-386; Aynı müellif, "Ferhad Paşa Camii" (Kastamonu'da), *DİA*, XII, s. 386. Ferhad Paşa'nın hattatlığı hakkında bkz. http://www.hatdergisi.com/HAT%20DERGİSİ/hattatlar_kronolojisi.htm.

Kur'an'ın bir tarafına şu satırları yazmıştı: “Bu Mushaf [-ı şerif]’i Ferhad Paşa evlendiğim gece vermişlerdi. Ben öldükten sonra bu Mushaf-ı Şerife kimse mani olmayıp kabrim üzerinde tilâvet oluna. Vakfetmişim, üzerimde dursun. Bir evlâdım dahl eylemeye, ruhum için okuna. Allah rızası için ve Resûl-ullah’ın pak ruhu için ve okuyanlar sıdkile ruhuma hibe edeler. Gece gündüz başucumda dura. Her kim bu vasiyetimi yerine getirmez ise yarın yevm-i mahşerde hazret-i Hak huzurunda da’vâcı olup iki elim yakalarında ola.”⁶

Hümaşah Sultan, Ferhad Paşa’nın ölümünden altı ay sonra 25 Ağustos 1575’te Lala Mustafa Paşa ile evlenmiştir. Bu evlilikten de Abdülbaki adında bir oğlu olmuştur⁷. Lala Mustafa Paşa ile evliliği sadece beş sene sürmüştür. Osmanlı-İran savaşlarının en yoğun zamanında, bu savaşın Osmanlı devlet erkânı arasında yarattığı rekabet ortamında, Şark Serdarı Sinan Paşa’nın sadrazamlığa getirilişi, uzun zamandır bu mansıbı bekleyen Lala Mustafa Paşa’nın üzülmüne ve ansızın vefat etmesine sebep olmuştur (7 Ağustos 1580)⁸.

Hümaşah Sultan üçüncü evliliğini, [Damad] Mehmed Paşa ile yapmıştır. Mehmed Paşa dönemin Sadrazamı İbrahim Paşa’nın kardeşidir. Enderun’dan yetişip Şehrizar beylerbeyi olmuş, azlinden sonra İstanbul’a döndüğünde Hümaşah Sultan ile evlenmişti. Zilkade 1000/Ağustos 1592 vefat ettiğinde Şehzade [Mehmed] Cami’deki türbesine defnedildi. Oldukça varlıklı bir şahsiyeti⁹.

Hümaşah Sultan vefatı halinde, babası Sultan Mehmed bin Sultan Süleyman Han türbesi civarında kendisi için bina olunan türbeye defnedilmeyi istemiş¹⁰ ve vasiyeti yerine getirilmiştir. Ancak Hümaşah Sultan’ın tam ölüm tarihi tespit edilememiştir. Kanunî tarafından Mimar Sinan’a yaptırılan Şehzade Külliyesi içinde bulunan Şehzade Mehmed’in türbesinin sağ tarafında Hümaşah Sultan’ın, sol tarafında Kanunî’nin diğer oğlu Cihangir’in sandukası bulunuyorken, ayrıca türbe içinde Hümaşah Sultan’ın kızı¹¹ Fatma veya Hatice Sultan’a ait olduğunu düşündüğümüz bir sanduka daha vardır.

1- Vakfiyesi:

Hümaşah Sultan İstanbul’da Sultan Bayezid Cami yakınında bulunan ve ikamet ettiği Saray-ı kebir ile İstanbul’un çeşitli yerlerinde bulunan bütün evlerini vasiyet yoluyla vakf ve süknasını¹² hayatı boyunca kendisine, vefatından sonra ise “evlâd-ı evlâd-ı

⁶ Sertoğlu, *a.g.m.*, s. 1729.

⁷ Bekir Kütükoğlu, “Mustafa Paşa (Lala-Kara)”, *Vekayi’nüvis Makaleler*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1994, s. 339-340.

⁸ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 339.

⁹ *Sicill-i Osmanî*, IV, s.1047.

¹⁰ Vakfiye: *VGMA*, Defter. 747, sıra 252-3, s. 368.

¹¹ Tahsin Öz, ‘Şehzade Mehmed Türbesi’, *Arkitekt (Mimarlar Odası Dergisi)*, c. 1946-9-10, S. 1946 (177-178), s. 225.

¹² Sözlükte “yerleşmek, oturmak; sükûnet, huzur” gibi anlamları olan sükûn kökünden türeyen süknâ, fıkıhta bir evden veya onun bir bölümünden mesken olarak yararlanma hakkını ifade eder. H. Mehmet Günay, “Sükûnâ”, *DİA*, XXXVIII, s. 48.

evlâdına” şart koşturmuştur. Ayrıca vefatından sonra defnedileceği türbesinde okunacak cüzler için de bir vakıf kurmuştu¹³.

Hümaşah Sultan kendi el yazısıyla Safer 978/Ağustos 1570 tarihinde şahitler huzurunda Türkçe bir vasiyetname mektubu hazırlamış ve bu vasiyetname onun vefatından yıllar sonra İstanbul Kassam-ı Askerisi Receb bin Mehmed Efendi tarafından gurre-i Rebiülahir 1288/Haziran 1871 tarihinde vakıf defterine kaydedilmiştir. Yine sultanın sağlığında hazırlayıp bıraktığı hatim duası ve mirasının tefvizi konusunda hazırlanan bir hüccetin sureti de hemen vasiyetnamenin altına aynı deftere kaydedilmiştir. Bu kayıt işlemi sırasında satırların en üstünde “*Hümaşah Sultan'ın Vakfıyesidir.*” İbaresini bulunmaktadır¹⁴. Vakıf defterindeki aynı tarihli kayıta vakfın adı Hümaşah Sultan, hayratı kısmında “ecza-hanan” yazılıdır¹⁵. Vasiyetnamenin sonunda halis ve sâlih otuz kişiden her gün birinin türbesinde “*Kur'an-ı 'azim ve Furkan-ı Kerim'den bir cüz-i şerif tilâvet ve kırâat ve hatm edüb sevâbın hulûs-ı bâl ile ...*” ruhuna hediye etmesi karşılığında günlük ikişer akçe ile vazifelendirilmesini istemiştir¹⁶.

Hümaşah Sultan vakfına ait vakfiyeden (vasiyetname) Hümaşah Sultan'a dair çok önemli bilgilere de ulaşabilmekteyiz. Bu vakfiye kısmen Osman Keskiöğlü¹⁷ tarafından yayınlanmış olmakla birlikte Hümaşah Sultan'ı, Sultan III. Mehmed'in kızı olarak kaydetmiştir.

Sultan, vakfiyesinde önce neyi var neyi yok kısımlar halinde yazıp, nereyi ve neyi kime bıraktığını tek tek sıralamış, sonra vakfın şartlarından bahsetmiştir. İstanbul Bayezid Cami'ne bakan sarayını, İstanbul'daki evlerini ve Rumeli tarafında bulunan mülklerini ölümünden sonra ne şekilde paylaşılacağını açıkladığı vakfiyede bütün evlerini ve evlerin bulunduğu arazileri, buralarda çalışanları kayd-ı hayat şartıyla önce kendisine, vefatından sonra; “Oğullarıma ve kızlarıma ve oğullarım oğullarına ve oğullarım kızlarına ve kızlarım kızlarına ve kızlarım oğullarına vakf olsun vakıf eyledüm. Zükur ve inas beraber vakfiyet üzere kemakân mutasarrıf olalar... Oğullarım ve oğulları ve kızlarım kızları bil-cümle evlâd be-evlâd münkariz ve münkatı' olalar hazret-i Resûlün -Sallallâhü Aleyh ve Sellem- ruh-ı şerifiçün Hasbetü'llâhi Teâlâ Medine-i Münevverre fukarâsına vakf olsun vakıfnâme mucibince vakf eyledim.”¹⁸ şartlarını koyarak bütün mülklerini kız erkek fark etmeksizin nesli son buluncaya kadar evlatlarına, nesli sona erdikten sonra da Medine fukarasına vakfetmiştir. Hümaşah Sultan evlatlık/zürri bir vakıf kurarak, vefatından sonra neslinden gelen varislerin gelecekteki geçimlerini ve servetini garanti altına almış oluyordu.

Vakfiye esas itibarıyla menkul ve gayrimenkul bütün mallarının çocukları arasındaki paylaşımına dair bir vasiyetname niteliğindedir. Vakfiyenin bir başka önemli özelliği de kullanılan dildir. Çünkü o zamanın ağır ve süslü kelimeleri yerine sade bir Türkçe ile

¹³ VGMA, Defter. 341, s. 103.

¹⁴ VGMA, Defter. 747, sıra 252-1, s. 368.

¹⁵ VGMA, Defter.1860, s. 2.

¹⁶ VGMA, Defter. 747, sıra 252-4, s. 368.

¹⁷ “Bazı Yönleriyle Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, X, 2006 (tıpkıbasım), s. 111-112.

¹⁸ VGMA, Defter.747, s. 368, sıra 252-1.

yazılmıştır. Sultan Süleyman için “dedem” ve Şehzade Mehmed için “babam”; çocukları için “oğullarım ve kızlarım”; Mihrimah Sultan için “halam” ve validesi için “anam” ifadelerini kullanması son derece dikkat çekicidir.

Bunlara ilaveten vakfiye oldukça ayrıntılı bir şekilde yazıldığından sultanın özel hayatına dair ipuçları ve mal varlığının nerden geldiğine dair ayrıntılara sahiptir. “Dedem merhûm ve mağfûrun-leh es-saîd eş-şehîd padişah Hazret-i Sultan Süleyman Han-ı Gaziyi aleyh-i rahmetü'l-mülûki'l-bâri bu dâilerine temlik edüb mülkiyet üzere hibe eyledüğü evler ve Mekke-i İslâmbul içinde Sultan Bayezid Câmî' kurbünde hâlâ içinde sakine ve mütemekkiye olduğum evlerden...”¹⁹ ifadesinden Ferhad Paşa ile oturduğu evin, Sultan Süleyman tarafından evâsıt-ı Şevval 966/Temmuz sonu 1559 tarihinde bir temlik-nâme-i hümayûn²⁰ ile hediye edilen saray ve müstemilatı olduğu anlaşılmaktadır.

Vakfiyede Hümaşah Sultan'ın kişiliğine dair fikir sahibi olmak da mümkündür. Mesela bir cenaze merasimini İslâmî esaslara göre adım adım planlayıp, bütün uygulamalarda okunacak duaları bilecek ve yazacak kadar İslam ilmine hâkim ve dindar bir kişidir. Vakfiyede uzunca bir dua kısmından sonra Hümaşah Sultan'ın vefatı sırasında ve sonrasında neler yapılacağını yazdığı bölüm bulunmaktadır. Son nefesini verirken yapılacaklardan, okunacak salâ, gasil ve defin işlemi sırasında kaç kişinin hangi duayı okuyacağından, o kişilere kaç para verileceğine; mezar başında, yedinci ve kırkıncı günde okutulacak dualar ve yapılacak hayırları ve bunlar için kaç para sarf edileceğine kadar ayrıntılı bir şekilde planlamıştır. Hatta dua edecek kişilerin sâlih/sâliha ve Kur'an ilmini bilen; sadaka ve yemek verilecek kişilerin fakir, evsiz ve zindandaki kişiler olmasını vasiyet etmiştir²¹.

Kendisi can çekişirken sâliha hatunlardan beş kişinin başına toplanmasını, zikir ve tespih çekip, kendisine tövbe istiğfar ve Kelime-i Şahâdet telkin etmelerini; akabinde yüksek sesle zikir edip kendisine işittirdikten sonra Yâsin ve dört kere Tebâreke surelerinin okunup üzerine üflenmesini; “kabz-ı ruh olunca” bu hatunların her birine yüzer akçe verilmesini istemektedir. Ruhunu teslim ettikten sonra bir sâliha ve âlime kadının gözünü yumarken “*Bismillâhi alâ milleti resûlillâh. Allâhümme yessir aleyhi emrehû ve sehhil aleyhi mâ ba'dehû ve es'idhu bi-likâike vec'al mâ harece ileyhi hayren mim mâ harece anhü...*” duasını okumasını ve karşılığında üç yüz akçe verilmesini vasiyet etmiştir²².

Salâ verilip kabre varıldığında dua eden müezzinlere bin akçe; ıskat-ı salât ve savm, fitır, nezir ve sâir işler için altı bin akçe ayrılmasını fakat bu hayırların müstahaklara dağıtılmasını; cenazesi yıkanırken su koyanlara beş yüz akçe ve gasledenlere bin akçe verilmesini istemektedir. Vasiyetindeki ilginç isteklerden biri de ahirette azap çekmemek

¹⁹ VGMA, Defter. 747, sıra 252-3, s. 372.

²⁰ Temlik-nâmenin sureti, BOA, ŞD. 3132/27, lef 2, tarihsiz.

²¹ VGMA, Defter. 747, sıra 252-1, s. 368.

²² VGMA, Defter. 747, sıra 252-2, s. 370.

için "..."²³ duasının kefenine yazılıp göğsü üzerine konulmasıdır. Bu işi yapacak olan halis bir kimseye üç yüz akçe verilecektir²⁴.

Cenazesinin kabre götürülürken geçirildiği yollarda kendisi için "*Eyü hatun derlerdi Allahü Teâlâ anâ rahmet eylesün ve andan razı olsun*" şeklinde dua etmesi için üç kişiye üç yüz akçe; cenaze namazını kılan elh-i ilm ve sâlih kişilere bin akçe; definden önce Kur'an hafızlarından iki kişinin "tertil üzere sure-i En'am ve sure-i Kehf ve sure-i Seba ve sure-i Fatır'ı" okuyup sevabının ruhuna hediye edilmesi için üç kişiye altı yüz akçe verilmesini vasiyet etmiştir.

"..." duasının anlamına âlim olan üç kişinin kendisini kabre indirmesini ve söz konusu duayı okumaları karşılığında altı yüz akçe tahsis etmiştir. Bir başka ilgi çekici isteğe göre: duaların anlamını bilen sâlih üç kişiden her birisinin bir taşa "... " duasını okuyup taşın biri başının yanına, biri göğsünün karşısına ve diğeri ayağı yanına konulması karşılığında her birine yüz akçe verilecektir. Bundan sonra mütedeyyin bir kimsenin yedi kürek toprağı üzerine atmasını ve bu yedi kürek toprağın atılması sırasında birinci kürekte *Bismillah*, ikincide *el-Mülukullah*, üçüncüde *el-Kadirullah*, dördüncüde *el-İzzetillah*, beşincide *el-Afüvv el-Ğufranullah*, altıncıda *el-Rahmetullah*, yedincide *Küllü men 'aleyhâ fan ve yebka vechu Rabbike Zül-Celâli vel 'İkrâm Minhâ halaknâküm ve fihâ nu 'idüküm ve minhâ nuhrıcüküm târaten uhrâ*" okuyana iki yüz akçe verilip, daha sonra sâlih ve mütedeyyin bir kişinin "... " duasını okuması karşılığında iki yüz akçe; kabir tamamen toprak ile örtülürken takva sahibi bir kişinin Kur'an-ı Kerim'den Fatıha, İhlas, Muavvizeteyn (Felâk-Nas), İzâcâe, Kul yâ eyyühel kâfirün, İnnâ enzelnâhü, Ayetü'l-kürsi ve *Şehidallâhu ennehû lâ ilâhe illâ hu* ayetlerini ve üç adet taşa okunan dua için sekiz yüz akçe verilmesini vasiyet etmiştir²⁵.

Defin işi tamamlandıktan sonra ehl-i Kur'an bazı kişilerin Yâsin, Muhammed, İhlas ve sâir sureleri okumaları için de üç yüz akçe; yine bu sırada bir sâlih kimsenin "... " suresini okumasını, bir-iki testi suyun kabrin başından ayağına dek dökmesi karşılığında üç yüz akçe; bu işlemden sonra yirmi kişilik sâlih bir guruba üç bin akçe verilerek, kabrin etrafında "*Hazret-i Resûl'ün Ruh-ı mutahharına yetmiş bin kere salavat*" getirmelerini vasiyet etmektedir. Cenazesinin defni sırasında yapılmasını istediği ilginç uygulamalar da bulunmaktadır. Mesela beş yüz tane mersin yaprağına ve beş yüz tane zeytin yaprağına bin İhlas okunup kabrin üzerine saçılmasını ve okuyanlara beş yüz akçe verilmesi ilginç vasiyetlerinden biridir. Defin sırasında orada bulunan fukarâ ve mesâkîne (evsizler) iki bin akçe dağıtılmasını; halk gittikten sonra ehl-i takva ve erşadden birinin kabrin kiblesi tarafından başucuna gelip Telkin etmesini ve ona bin akçe verilmesini istemiştir.

Vefat ettiği gün "...Merhûm ve mağfûrîn-leh babam Sultan Mehmed'in Câmî' şeriflerinde salâ verile ırk-ı selâtinlerde verilmeye..." diyerek her ayrıntıyı düşünmüştür. Cenaze masrafları için oldukça cömert davranmasına rağmen "... Meytimi ziyet

²³ Vakfiyedeki dualar defin işlemleriyle ilgilidir ve okunmuştur. Ancak bazı duaların uzun olmaları dolayısıyla ve metnin akışını bozmamak amacıyla bu şekilde bir yöntem izlenmiştir.

²⁴ VGMA, Defter. 747, sıra 252-2, s. 370.

²⁵ VGMA, Defter. 747, sıra 252-2, s. 370.

etmeyeler Allah'ın buyruğu üzere heman Kâbe-yi şerif örtüsünü örteler başım üzere sâde makrama koyalar nakşî olmaya.” sözü ile tevazu göstermiştir²⁶.

Cenaze günü ve sonrasında yapılacak dua ve hayırları dahi vasiyetinde belirtmiştir. Buna göre vefat ettiği gün iki bin beş yüz akçe sarf edilerek kabrinin yanında beş sığır kurban edilip fakara ve evsizlere paylaştırılmasını; yine o gün yemek pişirilmek üzere üç bin akçe sarf edilerek yemeğin ehl-i Kur'an, fakara ve zindandakilere dağıtılmasını; yemeğin piştiği yerde dört hatim ve mezar üzerinde üç hatim okutulurken hatim okuyanlara iki bin akçe verilmesini; ölümünün yedinci, kırkıncı gününde ve yıldönümünde hatimler okunup sadaka dağıtılmasını, yemek pişirilerek fakirlere, salih kimselere, Kur'an ehline ve mahkûmlara paylaştırılmasını; salih ve ehl-i Kur'an'dan yirmi kişinin kırk gün ve gece mezarını beklemesini ve her gün bir kez hatim yapılmasını, ayrıca kırkıncı günde yetmiş bin kere kelime-i tevhid'in tekrar edilmesini ve bu kişilerden her birisine bin akçe verilmesini; mezarının yapılması için gereken paranın ayırdığı üçte bir malından harcanmasını vasiyet etmiştir²⁷.

Hümaşah Sultan ayrıca türbesi için “...Devletlü ve saâdetlü padişah-ı merhamet-i dest-gâh hazretlerinin hak-paylarından tazarru' olunur ki, babam merhûmun türbesi içre civar-ı şerifinden bu zaîfeyi mahrum buyurmayalar.” padişaha hitap etmektedir. Böylece ölümünden sonra türbesinin yerini de vasiyetine eklemiştir. Vefatından yedinci gününe kadar her gün dört yüz akçenin sadaka olarak dağıtılmasını ve masraflara “...Mehrden baki kalan bin altun”, yetmezse kendisine ait diğer sülüs malından harcanmasını istemektedir. Yine sülüs malından “...Canım için her ne ki kabil ise hayr eyleyeler” dedikten sonra “ [Ferhad] Paşa hazretleri bu hususda vasî-i muhtarımdır rıza-yı-ı Hak için sülüs malımdan canıma değen akçe canım için bir eyü hayrat eylesünler ki sonu harab olmayub ma'mur olacak ne ise Hasbetullah anı eylesünler. Ve sülüs malımdan mâ-adâ ne ki kalursa bil-cümle nakîr ü kıtmîr eğer oğullarım ve eğer kızlarım şer'î şerif mucibince tevzi' edeler. Paşa hazretlerine vasiyetim oldur ki, yok demeyüb ve ihmal eylemeyüb zıkr olunan vasiyetim ve emanetim Rıza-enlillah yerine getürsün ve hem oğullarıma ve kızlarıma dahi emanetim budur ki, vasiyetim mucibince baki kalan malımı hisseleşsünler.”²⁸

Hümaşah Sultan “...Oğullarıma ve kızlarıma her birine hal-i hayatımda ba'zı esbablar bildirmişim.” diyerek daha sağlığında çocuklarına vereceği menkul ve gayrimenkulleri paylaşmış, taşınmazlar için hüccet verirken, taşınırlar için “...Her birinin sanduklarında ve anbarlarında ve dolaplarında kendü dest-i hattımile isimlerin yazub bağışladım adların basdurdum.” diyerek kime ne bıraktığını tek tek yazmıştır:

Oğullarının her birine serâser, duhay [?],kaftanlar, nimtenler, murassa hançerler, kemerler, sorguçlar, murassa dilbend, murassa ve gümüş at rahtları ile sırma yorganlar, sırma nimtenler, sırma nihaliler, sırma abayi ve yelekler, gümüş sırma minderler, yastıklar, hayâlî işleri, gümüş işleri, minder²⁹ ve yastıklar, serâser altınlı kadife ve kürklü

²⁶ VGMA, Defter. 747, sıra 252-2, s. 370.

²⁷ VGMA, Defter. 747, sıra 252-3, s. 371.

²⁸ VGMA, Defter. 747, sıra 252-3, s. 371.

²⁹ VGMA, Defter. 747, sıra 252-2, s. 370.

sırma sofralar, üçerleme işleri, yorganları her birine hayatta iken bağışladığını ve her birine teslim ettiğini ve onların da kabul edip aldıklarını belirtmiştir. Yukarıda paylaştığı eşyayı her çocuğunun sandıklarına ve dolaplarına yerleştirdiğini ve hiç kimsenin bu paylaşımına müdahale etmemesini tembih ve vasiyet etmiştir. Keza vefatından sonra yapılan harcamalardan arta kalan parayı da çocuklarının eşit olarak paylaşmasının istemektedir³⁰.

Oğullarından sonra kızlarına verdiği kıymetli eşyayı sıralamıştır: Altın bilezikler, zülüflükler, inciler, murassa çaprazlar, murassa kemerler, istefanlar (taç), inci makbul arakiyyeler, serâser kaftanlar, nimtenler, kürkler, sırma rükünler [?], arakiyyeler (yünden mamül külah) ve mücevherli eşyalar, serâser ve kadife minderler, yastıklar, kadife serâser yorganlar, sırma gümüş el işleri, sofralar, minderler, yorganlar, nihâlîler, altın ve gümüş sırma işleri, kadife nihâlîler, sırma nihâlîler, hayâlî üçerleme işleri, altın ve gümüş sırma yorganlar, minderler, halılar, keçeler, seccadeler, zarlar ve pullar, gümüş cihaz esbabları sağlığında her bir çocuğunun sandıklarına koyduktan sonra kendi el yazısıyla kime ne bıraktığını yazdığı etiketleri yapıştırmış ve çocuklarına teslim etmiştir. Paylaşımı yaptıktan sonra her kısmın sonunda yaptığı gibi vasiyetinin istismar edilmesinden endişelendiği için sıkı sıkıya tembihlerde bulunmuştur. "...Muhassalâ nakir ü kıtmîr her ne ki var ise bağışlamışım anların hakkıdır kimesne dahl ü taarruz eylesün. Hal-i hayatımda anlara bildürdüğüm ve bağışladuğüm mevcut kendüleri yanında makbuz ve mahfuzdur."³¹

Çocuklarına sadece arazi, ev, arazi, hayvan ve mücevher bırakmamış, evindeki cariyelerini ve kapı oğlanlarını da sağlığında çocuklarına paylaştırmış ve onlar da kabul etmişlerdir. Vasiyetinde hizmetkârlarını unutmamış onlara da muayyen miktarda para bırakırken tek tek isimlerini³² zikretmiştir. Vasiyetine göre otuz iki cariye ve sekiz kapı oğlanı olmak üzere toplam kırk kişilik hizmetkârlarını kızları ve oğullarına bırakıp, "...Vefatımdan kırk gün mukaddem malımdan rızkımdan azâd olsunlar kimesne mani' olmasun bu otuz iki nefer cariye ile kapu oğlanlarım ki cem'an kırk nefer olur bunlardan mâ-adâ mevcut olan eğer büyük eğer küçük cariyeden kapu oğlanlarından kim var ise birisi azâd değildir cümlesi oğullarımın ve kızlarımın mülk-i mahzlarıdır." demektedir.

³⁰ VGMA, Defter. 747, sıra 252-3, s. 371.

³¹ VGMA, Defter. 747, sıra 252-3, s. 371.

³² Kendi dayesi Emine Hatun'a 30 bin akçe; sülüs malından Zerdüz üstadı Gülendâm'a on bin akçe; Aişe dayeye sekiz bin akçe; Fatma dayeye altı bin akçe; Emine dayeye altı bin akçe; Dadı Nefise'ye yedi bin beş yüz akçe vereler; aşçı Kamile'ye yedi bin akçe; Câme-şüy Servinaz dayeye ve Zeyneb dadıya beşer bin akçe; Şemsikamer dayeye altı bin akçe; aşçı Rıdvan'a dört bin akçe; aşçı Yasemine dört bin akçe; aşçı Hümayun'a dört bin akçe; Dürzî Mahperi'ye, Münteha'ya [?], Dürzî Emine, Dürzî Sittişah, Dürzî Nazperver, dikişçi Şekernan, zerdüz Genç Nihan, zerdüz Rahime, aşçı Cihanşah, aşçı Laleruh [?] olmak üzere on nefer cariyelere üç bin akçe; aşçı Yasemin'e üç bin akçe; Hurşid karıya bin akçe; Cansever daye ve Atike dayeye iki bin beş yüzer akçe; Sâliha dilsüze ve Fatma dilsüze dörder bin akçe; ferraş Cemile ve ferraş Sakine'ye üçer bin akçe; Rabia [Ebru] dayeye üç bin akçe; diğer Fatma dayeye üç bin akçe; kapı ağası Mehmed Ağa'ya yüz yirmi altın; Ahmed Ağa'ya yüz altın; Hasan Ağa'ya beş bin akçe; İsmail, Abdurrahman, Hüseyin, Süleyman ve Yunus beş nefer ağanın her birisine dörder bin akçe olmak üzere her birine farklı miktarlarda parayı taksim etmiştir (VGMA, Defter. 747, sıra 252-3, s. 371).

Kimin kaç cariye alacağını ise kendilerine bırakarak paylaşım konusunda da “...Gerek validem ve eğer karındaşlarım ve akrabalarım...” kimsenin çocuklarının arasına girmemesini istemiştir. Eğer birisi çocuklarına müdahale ederse “ ... Yarın kıyamet gününde Hak Hazreti da'vâcılar olsun her kim benim vasiyetim yerine getürmeyüb beherine mani' olursa Hazret-i Hakka saldım Hak Tebâreke ve Teâlâ davâcılar olsun yarın Arasât gününde iki elim yakalarında olsun.” şeklinde ağır beddualar etmektedir³³.

Bu ifadelerden annesinin sağ ve başka kardeşlerinin de olduğu anlaşılmaktadır. İlâveten bu durum annesinin babası öldükten sonra tekrar evlendiğini, vasiyetinde kardeşlerine ve annesine herhangi bir şey bırakmadığını göstermektedir. Hümaşah Sultan'ın annesinin kimliğine dair elimizde henüz kesin bir bilgi mevcut değildir³⁴. Şehzade Mehmed 1543'te vefat ettiğinde zevcesi, henüz 2-3 yaşlarında olan Hümaşah Sultan'la İstanbul'a saraya dönmüşse de saraydan ayrılmıştır. Kızı Hümaşah'ı ise dedesi Sultan Süleyman ve babaannesi Hürrem Sultan büyütüştür. Hümaşah'ın annesinin saraydan ayrıldıktan sonra evlendiğine dair elimizde bir kayıt olmamasına rağmen, Hümaşah Sultan'ın 1570 tarihinde yazdığı vasiyetinde annesinden ve kardeşlerinden bahsetmesi annesinin tekrar evlendiğine delalet etmektedir.

Vakfiyenin devamında çocuklarının ister yalnız başına isterse bir arada; nasıl isterlerse öyle oturabileceklerini söyledikten sonra birbirleriyle iyi geçinmelerini öğütlemiştir. İlerleyen yıllarda olabilecek aksilikleri ve anlaşmazlıkları da öngörerek bunlarla ilgili maddeler de ilave etmiştir. Mesela bir arada oturuyorlarsa ve eve tamir gerekirse “Cümlesi ittifak ile beraberce edeler ve yahud içinde ziyade oturan meremmetin ziyadece ede.” cümlesiyle bu konuya da açıklık getirmiştir³⁵.

Daha sonra diğer arazi ve evleri çocukları arasında paylaştırmaya başlamıştır. Sahip olduğu her köy, arazi, ev ve gayrimenkuller için birer fasıl açıp başlıklar halinde tasnif etmiştir. Babası Şehzade Mehmed'in ismini verdiği büyük oğluna ve büyük kızı Fatma Sultan'a isim zikrederek mülkler bırakmıştır. Oğlu Mehmed Bey'in yaşadığı eve bitişik olan odun ambarını, 75x13 zirâ' büyüklüğünde bir bölüm ayırdıktan sonra arazisine katılmak üzere temlik edip, sağlığında kendisine hüccet vermiştir. Büyük oğluna verdiği mal-mülk bu kadar değildir. Ayrıca “Helâlim Ferhad Paşa Hazretleri” şeklinde hitap ettiği ilk eşinden satın aldığı, suyolunda bulunan ve Kara Bikâr Çiftliği olarak bilinen çiftliği “ Cümle içerüsüyle taşrasıyla ve hudud-ı erbaasıyla ve cem' tevâbi' ve levâhıkıyla bağlarıyla ve bağçeleriyle bostanlarıyla çayırılıklarıyla ve tarlalarıyla ve içinde olan maan cariyeleriyle ve cümle muayyen sınırlarıyla ve içinde olan davarlar ile hizmetkâr esirleriyle ve cümle alât ve esbabile arabasıyla muayyen köprüsüyle cem'an...” büyük oğlu Mehmed Bey'e temlik ve hibe etmiştir³⁶.

³³ VGMA, Defter. 747, sıra 252-3, s. 372.

³⁴ Padişahların kadınları ve kızları, dolayısıyla damatları hakkında iki eser veren M. Çağatay Uluçay, eserlerinde (*Padişah'ın Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s. 58. ve *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001,) Hümaşah Sultan'dan bahsetmekle birlikte annesine değinmemiştir.

³⁵ VGMA, Defter. 747, sıra 252-3, s. 372.

³⁶ VGMA, Defter. 747, sıra 252-3, s. 372.

Büyük oğlu Mehmed Bey'den sonra büyük kızı Fatma'ya bıraktığı gayr-i menkulleri sıralamıştır. Davud Paşa Çiftliği³⁷ yakınlarında bulunan ve Çaşnigir Hasan Ağa'nın muhalledâtından satın aldığı karye-i Vidoz Çiftliği'ni bütün bostan, tarla, bağ-bahçe ve çayırılarıyla; içinde bulunan cariyeler, hizmetkâr esirler, arabalar ve “cümle alât-ı esbabıyla” Fatma Sultan'a temlik edip, kendisine hüccet (senet) vermiştir³⁸. Fatma Sultan'a temlik ettiği Haslar kazasına bağlı bu köyde bulunan ev ve arazinin satın alınmasıyla ilgili ayrıntıyı, Şeriyye Sicilleri'nden takip edebiliyoruz. Fakat bu karyenin adı ilgili sicilde Vigere olarak geçmektedir. Dergâh-ı âli çeşnicilerinden Hasan Ağa ölünce bütün malı beytülmale kalmış ve yapılan açık artırmada Ferhad Paşa ve Hümaşah Sultan'ın kethüdaları Mustafa kethüda vekâletiyle 30 bin akçeye satın alınmıştır (Muharrem 971/Eylül 1563). Arazi içinde karşılıklı iki evin orta sofaları ve yan sofaları önünde havuz ve fiskiye; kapının iç kısmında iki tahtânî oda ve bir büyük dam; evin dışında otuz at alacak büyüklükte bir ahır ile bir büyük ev ve bostan; bir hayat (salon), bir ahır, yedi karasığır, bir inek buzağısı, altı araba ve bir bağ yeri bulunuyordu³⁹.

Kızılağaç Yenicesi kazasında bulunan mülkleri ve karyeleri için de ayrı bir fasıl açmıştır. Bunlardan karye-i Halife “mahall-i kefere ki” bu köye Kamayeri/Kumari⁴⁰ veya Sofiler köyü de denilmektedir. Bu köyün sınırında Bağçe Bikârı ve Köprü Bikârı ile bir adı da Hacılar olan karye-i Sasalar bulunmaktadır. Karye-i Doğan, karye-i Cebel-i Manastır ve bu karyelerin sınırlarında, “mahall-i kefere” dahilinde olan bağ-bahçe ve tarlalarıyla bütün araziyi; [Aziz] Halife köyünde olan çiftliğini bütün “alât ve esbabıyla” hayatta olduğu müddetçe tasarrufu kendi elinde olacak şekilde vakfetmiştir⁴¹.

³⁷ İstanbul'da Topkapı dışında Çırpıcı ve Haznedar derelerinin arasındaki Davud Paşa Kışlası'nın bulunduğu ovaya XV. yüzyıldan beri Davud Paşa sahrası denilmektedir. Bölge adını II. Bayezid'in sadrazamı Koca Davud Paşa'dan (ö. 904/1498) almıştır. Davud Paşa, Sultan Bayezid için kendi mülkü olan bu sahrada bir saray yaptırmıştı. Davud Paşa sahrası, Davud Paşa Çiftliği veya Davud Paşa bahçesi olarak da anılmaktadır. Bu sahra klasik dönem boyunca Osmanlı merkez kuvvetleri olan Kapıkulu askerinin Rumeli seferlerine çıkarken burada konakladığı birinci menzil ve ordugâhtır. Ayrıca sefere katılan padişahlar için burada bir ‘Otağ-ı Hümayun’ kurulurdu. Kanunî devrinden sonra sefere katılmayan padişahlar, sancak-ı şerifi serdâr-ı ekreme burada teslim ederler, orduyu buradan uğurlar ve yine dönüşlerinde burada karşılarıydı. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Davud Paşa Sahrası”, *DİA*, IX, s. 44 vd..

³⁸ İstanbul Kadısı Mehmed b. Abdullah mühür ve imzasıyla verilen hüccete göre: Hümaşah Sultan'ın İstanbul'da Eyüp mülhakatından Dido köyünde bulunan çiftliği bütün levahık ve müştemilatıyla; bu çiftlik kurbünde kâin bir bağı bütün hudut ve hukukuyla ve çiftlik hizmetinde olan Rus asıllı iki neferi zevceleriyle beraber, iki cariyeye, üç Macar asıllı gulâm ve cariyelerle birlikte 80.000 akçeye; yine mezkur çiftlik hududunda bulunan Sultan Bayezid ve Davud Paşa vakıfları malından bir takım mezra ve çayırları 20.000 akçeye eşi Ferhad Paşa aracılığıyla toplam 100 bin akçeye satın alıp, büyük kızı Fatma Sultan'a tamamen hibe etmiş olduğunun kayıt ve tescili (*TSMA*.d., nr. 7139; *VGMA*, Defter. 747, sıra 252-3, s. 372).

³⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (970-971/1563)*, c. XI, s. 274, hüküm nr. 434.

⁴⁰ Sözü edilen Kamayeri ismi 21 Kânûn-ı sâni 1310/2 Şubat 1895 tarihli bir der-kenarda, “Kızılağaç Yenicesi nahiyesine tâbi' Kumari nam-ı diğer Sofiler köyü” olarak geçmektedir. *VGMA*, Defter. 958, s. 23.

⁴¹ *VGMA*, Defter. 747, sıra 252-3, s. 372.

Çocukları arasında yaptığı her paylaşımdan sonra veya bir şeyin yapılmasını vasiyet ettiği kimsenin çocuklarına müdahale etmemesini tembihlemiştir. Vefatından sonra (o sırada evli olduğu fakat kendisinden önce vefat eden) Ferhad Paşa'yı vasiyetinin uygulanmasından sorumlu muhtar tayin etmiştir. Vakfiyenin beddua kısmında: Allah rızası için çocuklarına ve mallarına dokunulmamasını isterken, aksini yapacak olanlara oldukça ağır beddualar etmiştir. "...Benüm oğlanlarumu ve kızlarımı eğer küçük ve eğer büyükdür kimse evine almasun rûz-ı mahşerde elüm yakalarında olsun birisi evlâdımı esirgeyüb evine almasunlar eğer validem ve eğer akrabalarum ve sair vereselerüm birisi evlâdımdan birini terahhum edüb almasunlar." Akabinde çocuklarının vakfettiği evlerde oturmalarını, kendisinin ikamet ettiği evi kayd-ı hayat şartıyla önce kendisine "şart ve vakf" edip vefatından sonra kız-erkek ayırmadan tasarrufunu (oturma hakkı) evlatlarına vermiş, hiç birinin evlerinden çıkmasına rıza göstermemiştir. "Oğullarım büyük olub evlenmek murad edinürse evleneler kendülerine vakf etdüğüm evlerde olalar dilerlerse başka eve çıkalar ve eğer kızlarum dahi büyük olub ere varmalu olurlarsa bir can evlerine alub çıkarmayalar yine kendülerinin evlerinde ere varub oturalar. Validem ve akrabamdan birisi evine alub çıkarmasunlar mü'min olanlar evlerinden gözetinler veya başka eve çıkmak dilerlerse çıkalar dilerlerse yine kendülerine vakf etdüğüm evlerde olalar. Ve Paşa hazretleri vaz'-ı muhtarımdır. Didüğüm üzere Hak rızasıçün olsun ve vasiyetim yerine getürsün heman oğlancıkları ve kızları kimesnenin evine varmasun gerek büyük ve gerek küçük olsun kendü evlerinde olsunlar eğer bir ferd çıkarmak dilerse Hazret-i Hak-Sübhânehu ve Teâlâ'nın kıyametinde didârî müşâhedesinden ve rahmetinden ve Hazret-i Resûl-i Salli Aleyh ve Sellem şefâatinden mahrum olsun, her kim ki benüm vasiyetlerimi ve vasiyetlerümün bir harfini tağyir edüb hayırdan ve şerden tebdil ederlerse Allah'ın rahmetinden ve Resûl'ün şefâatinden mahrum olsun. Hazret-i Hakk'ın kulu ve Resûlullah'ın ümmeti olmasun dâr-ı ahiretde rûz-ı mahşerde kâfirler zümresinden haşr olsun fasl-ı Konstantiniyye-i mahmiyyeden mahrum olsun."⁴²

Bıraktığı vasiyetnamede bulunan bütün vasiyetlerinin yerine getirilmesini istedikten sonra beddua kısmına geçmiştir: "...Bundan sonra kalan varislerimden rica etdüğüm budur ki, bu vasiyetnâmede âli vech-el tafsil merkum ve mestur olan cem'-i vesâyâ-yı emanetimi kabul edüb ahkâmını tenfîz ve icrâ edüb mazmûnile amel edeler ve hiçbir hususda kat'â muhalefet etmeyüb vechen min-el vücûh zikr olunan vasiyetlerimin bir harfini tebdil ve tağyir etmeyüb beyan olunan üzere âli vech-el kemal vel-itmam bilâ-kusur ve noksan icrâ ve îka' edeler ve her kim ki benüm vasiyetlerümü tutmayub bozmak isterse eğer hayırdan ve eğer şerden Hakk Teâlâ Hazreti anın da'vâcısı olsun. Kıyametde iki ellerüm yakalarında olsun. Eğer karındaşlarım ve eğer anam gerekse varislerim ve sâir mâni' ve münâzi' olub tağyir ve ta'ûline kasd ederlerse Hakk Teâlâ Hazreti'ne saldım yevm-i kıyametde cezasını ide... Ve dahi şöyle bileler ki bu vasiyetlerim cümle sahîh ve sabitdir kizb ve tekavvül değildir cümle vasiyetnâmemde mezkûr olan her ne ise satır be-satır harf be-harf cümle makbûl olmuş vasiyetlerimdir. Her kim mâni' olursa Allah'ın gazabı ve lâ'neti anın üzerine olsun... Ve bu vasiyetnâme bit-tamam makbûlüm olub sefâ'-yı hâtır ve hulûs-ı kalble yazılmışdır ve niyyet-i hâlise ile tamam makbûl olduğına ... mezkûrları kezalik şâhid tutub her birisi, bu vasiyetlerime Hak şâhidimdir. Evkat-ı

⁴² VGMA, Defter. 747, sıra 252-3, s. 372.

hacette şehâdetleri mesmû' ve makbûl olub hakim-i şer'i şerif şehâdetler mücibince vesâyâmın sıhhat ve lüzumuna hükm edüb icrâ' etdüreler ..."⁴³

Vasiyetin sonundaki tarihin altında yine sonradan eklenen yeni bir başlık bulunmaktadır: Merhûm ve mağfûrunleha-yı müşârûnileyha Hümaşah Sultan Hazretleri asl-ı vasiyetnâmelerinin âhîrinde kendü hatt-ı şerifleri ile yazdukları vasiyetleridir ki bilâ-ziyade ve lâ-noksan bu mahalle nakl olundu: “ Benüm bu vasiyetnamem satır besatır harf be-harf makbûlümdür. Kendüm ihtiyar etdüm ve yazdurdum eğer anamdır ve eğer akrabamdır ve eğer halamdır ve eğer oğullarım ve kızlarımdır âmel etsinler ve yerine getürsünler. Bunlardan her kim cüz'î ve küllî tebdil ve tagyir etmek isterse ve ederse Allah Teâlâ'nın rahmetinden ve mağfiretinden ırak olsun ve Peygamberimizin şefâatinden mahrum olsun yarın yevm-i mahşerde hazret-i Hak huzurunda da'vâcı olsun iki elim yakalarında olsun.” ifadesiyle vasiyetini tamamlayıp, adını yazmıştır:

El-vâsık bi'l-mülk es-Samed

Hümaşah bint-i Sultan Mehmed⁴⁴

Bu kısımdan sonra sayfanın devamındaki **Merhûm-ı müşârûnileyha hazretlerinin hatm-i şerifleri suretidir** başlığının hemen altında önemli bilgiler bulunmaktadır. “ Merhûm ve mağfûrûn-leha Sultan Hazretleri vefat etdiklerinde izn-i padişahi ile mütevellî olan Haseki Sultan Müderrisi Emrullah Efendi huzurunda müşârûnileyha hazretlerinin evlâd-ı sigar ve kirâmılarına vasî ta'yin etdükleri Ken'an Ağa'nın vesâyeti ve bu vasiyyet-nâmelerinde olan vasiyyetlerinin tenfizi babında zevceleri merhûm ve mağfûrûn-leh Mustafa Paşa mahzarında tarîk-i şer'î ile mazmûnı sâbit olub lüzum ve tenfizine hükm olunan hüccetin suretidir.” Hümaşah Sultan, vakfına bir mütevellî tayin etmeyerek, hayatının sonuna kadar mallarını ve mülklerini idare etmiş ancak, vefatından sonra padişahın [III. Murad] emriyle Haseki Sultan Medresesi müderrisi Emrullah Efendi vakfa mütevellî tayin edilmişti. Ayrıca Kenan Ağa adında bir zat da sultanın bütün çocuklarına vasi olarak görevlendirilmişti⁴⁵.

Bu açıklamadan sonra söz konusu Arapça hüccetin sureti ile vasiyetname (vakfiye) sona ermektedir.

2- Vakıfların Tevliyet Sorunu

Hümaşah Sultan, babası Şehzade Mehmed adına yaptırılan Şehzade Cami'nde bulunan türbesinde okunacak ecza' (cüzler) ve Bayezid'deki sarayı ve müştemilatı için birer vakıf kurmuştu. Saray vakfi, idari bakımdan türbe vakfından farklıdır. Hümaşah Sultan'ın varisleri saray ve müştemilatının süknasına sahiptiler ve saraya mütevellî olan şahıs bu işi “ber-vech-i hasbî” yani karşılıksız olarak yapıyordu. Türbe vakfının tevliyetine sahip olanlar ise diğer evlattan farklı olarak mütevellî maaşı alabiliyorlardı. Evlatlar arasındaki tevliyet sorununun kaynağında ekonomik çıkarlar yatmakla birlikte, Hümaşah Sultan'ın vakfiyesinde tevliyetle ilgili bir açıklama olmamasından kaynaklanmaktadır.

⁴³ VGMA, Defter. 747, sıra 252-4, s. 373.

⁴⁴ VGMA, Defter. 747, sıra 252-4, s. 373.

⁴⁵ VGMA, Defter. 747, sıra 252-4, s. 373.

Hümaşah Sultan'ın çocuklarına bir vasi tayin edilmesi üç eşinin de kendisinden önce vefat etmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca vasiyetnameye göre annesi, halası (Mihrimah Sultan) ve üvey kardeşleri hayatta olmasına rağmen ısrarla hiç bir akrabasının çocuklarına ve miras paylaşımına karışmamalarını istemektedir.

Hümaşah Sultan vakfına ait vakfiyede kendisinin vefatından sonra vakfa kimin müteveli olacağına dair bir şart bulunmadığından bu sorun başlangıçta padişah hattıyla, dışardan birinin atanmasıyla çözüldü. Ancak ilerleyen yıllarda Hümaşah Sultan ile eşi Ferhad Paşa ve kızları Hatice Sultan'ın vakıfları Siyavuş Paşa vakfına ilhak edilince, söz konusu vakıflar, müşterek mütevelliler tarafından idare olunmaya başlanmıştır. Bu birleştirmeden sonra Siyavuş Paşa vakfı varisleri ile mülhak vakıfların varisleri arasında hem tevliyet meselesinden hem de gelirlerin paylaşımıyla ilgili sorunlar ortaya çıktı. Evkaf Nezareti (1826) ve Meclis-i Vâlâ'nın (1838) hizmete girmesiyle birlikte bu anlaşmazlıklar buralara taşınmaya başlandı.

Bu anlaşmazlıklardan birinde Hümaşah Sultan vakfının tevliyet şartları Defter-i Hakanî kaleminde tetkik edildiğinde ilgili kalemin 21 Kânûn-ı sâni 1310/2 Şubat 1895 tarihli der-kenarında⁴⁶ ve pek çok kayıta⁴⁷ vakfın tevliyet şartlarını gösteren vakfiyenin bulunmadığı dolayısıyla tevliyet şartlarının bilinmediği belirtilmektedir. Bu nedenle Hümaşah Sultan varisleri arasında da sık sık tevliyet davaları açılmıştır. Yine bu mahkeme (teftiş) kayıtlarından birinde bulunan "Merhûme Hümaşah Sultan'ın evlâd-ı evlâda meşrut olan saray-i kebirin vakfiyesinde tevliyet kaydı olmayub ve ecza' [türbe] vakfının dahi mevcut vakfiyesi olmayub kadimü'l-eyyamdan berü hatt-ı şerîf ile ... evlâd-ı vâkıfeden eslâh olanlar zikr olunan tevliyetlere mutasarrıf olagelüb..." ifadesine bakılarak sonradan padişah iradesiyle müteveli atanırken, teamüllere göre "evlâd-ı vâkıfeden erşed ve eslâh" olana tevliyetin tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Bazen de "ekber evlâd-ı vâkıfe" elindeki kayıtları delil göstererek tevliyet davası açmıştır⁴⁸. Zira başka bir kayıta "ekber evlâd" ibaresi bulunmaktadır:

"İstanbul'da Şehzade Câmî' şerifi kurbünde merhûm ve mağfûrûnleha Hümaşah Sultan tabe-serahânın yevmi 20 akçe vazife ile evkafı tevliyeti ve yine Sultan Bayezid kurbünde ber-vech-i hasbî (karşılıksız-Allah rızası için) saray-ı kebir tevliyeti evlâd-ı vâkıfeden ber-vech-i meşrut tasarruf eden Abdülkadir Beğ fevt olmağla (28 Rebiülahir 1184 / 21 Ağustos 1770) yine evlâd-ı vâkıfeden rikâb-ı hümâyûnda ser-çavuş-ı dergâh-ı âli Abdülkerim İzzet Beğ arzuhal ile istida-yı inayet etmeğın vakf-ı şurut-ı mezburun tevliyetleri öteden berü evlâd-ı vâkıfeden ekber ve erşed ve eslâha tevcih olunageldiği der-kenar olmağla."⁴⁹

Ekber evlat olarak tevliyet iddiasıyla ortaya çıkanlara karşı diğer evlatlar da ellerinde bulunan başka kayıtlarla onları bertaraf etmeye çalışıyorlardı. Mesela Abdülkerim İzzet

⁴⁶ BOA, ŞD. 2995/13, 21 Kânûn-ı sâni 1310/2 Şubat 1895.

⁴⁷ "...Eczâ'-yî şerife vakfında dahi mevcut vakfiyesi olmayub hatt-ı hümâyûn ile berat-ı âlişân ile evlâd-ı vâkıfeden eslâh olanlar zikr olunan tevliyete mutasarrıf olageldikleri..." VGMA, Defter. 795, s. 180-181.

⁴⁸ İMÜF.EVK.MFTŞ. Defter. 131, s. 40.

⁴⁹ VGMA, Defter. 353, s. 78.

Bey hac sırasında vefat ettiği zaman kimin tevliyete sahip olduğu bir türlü netleşmediği için vakıf, 18 ay kaimakam mütevellî tarafından idare edilmişti. Abdülkerim Bey'in oğlu Derviş Mehmed Esad ve yine evlattan Numan Bey ile evlâd-ı vâkıfeden 16 kişi arzihal sunarak bu duruma sebep olan Abdullah Bey b. Ahmed'e karşı birleştiler. Çünkü Abdullah Bey kendisinin yaşça büyük olması münasebetiyle tevliyete müstahak olduğunu, tevliyetin "ekberiyet" esasına göre verildiğini iddia ediyordu. Karşı tarafın elinde, eski mütevellî Abdülkerim Bey'in 7 Safer 1181/5 Temmuz 1767'de evkaf müfettişi Ahmed Efendi'den alınmış ve ekber evlattan meşrutiyet kaydını kaldıran i'lam bulunuyordu. Yine bu şekilde daha önce ekberiyet davası güden, evlattan Abdülvahab Bey'in davayı kaybetmesini de kanıt göstermişlerdir. Ayrıca ellerinde bulunan, Sultan III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman ve III. Mustafa'dan alınmış tevcih beratlarında "ekberiyet" kaydı olmayıp, bütün tevcihler "eslâhiyet ve erşediyet" esas alınarak yapılmıştı. Bu nedenle de davanın diğer tarafı olan ve mahkemede hazır bulunan varislerin talebi, tevliyetin 53 varisten "eslâh, akîl, erşed ve umur-ı evkafi eda ve tanzimde kudret sahibi olanlara müştereken tevcih" edilmesidir. Mahkemede hazır bulunan ehl-i vukufun da görüşleri alındıktan sonra tevliyet, yukarıdaki vasıfları taşıdığı düşünülen Numan Bey ve Derviş Mehmed Esad Bey'e tevcih edildi⁵⁰.

Zürri bir vakıf olan Siyavuş Paşa vakfı ve mülhakatı varisleri ve mütevellîler arasındaki anlaşmazlığın sebeplerinden biri, mütevellîlere ödenen maaş ile varislerin ferağ ve intikal harçlarından hisse istemesiydi. Devlet ölen varise ödenen hisseyi aileye vermeyip, o kişinin tevliyet hissesinin terkinî (silinmesi) yoluna giderdi. Bu ve benzeri anlaşmazlıklar yıllar içinde devam edince 1264/1848'de vakıf, Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından "idaresi mezbut vakıf" haline getirilmiştir⁵¹.

Vakıf mazbut hale getirildikten sonra da tevliyet ve veraset sorunlarının devam ettiğini görmekteyiz. Özellikle ilerleyen yıllarda "mürur-ı zamanla" saray ve müştemilatına ait binalar haraplanmış veyahut da İstanbul yangınlarında kullanılamaz hale gelmişti. Böyle durumlarda vereseler vakıf mütevellîsi aracılığıyla menzillerinin tamirinin ya da yeniden inşasını talep ettiklerinde de mesele mahkemeye intikal ederdi.

3- Vakıflara Ait Mevkufât ve Müsakkafât

A- Mukataalar

Hümaşah Sultan vakıflarının gelirleri, Rumeli eyaletinde Edirne kazası, Manastır nahiyesine tabi Manastır-ı Kebir, Manastır-ı Sagir, Bağçe Bikârı ve Aziz Halife köylerinin bedel-i nüzül ve avarız ile bedel-i ağnam-ı celebkeşanı; İstanbul'da Bayezid'de ve Balat civarında Ohri mahallesinde bulunan dükkan, han ve diğer menzillerin kiralari; Siyavuş Paşa'ya ait olup, İstanbul Vezneciler'de bulunan meşhur "Vezneciler Hamamı'nın"⁵² yanındaki hamamın kirası gibi çeşitli yerlerde bulunan müsakkafattan (hane, han, dükkan vb. üstü kapalı akarlar) gelen kiralardır.

⁵⁰ VGMA, Defter. 370, s. 232-233.

⁵¹ Ayrıntı için bkz. Reyhan Şahin Allahverdi, "Siyavuş Paşa'nın Bulgaristan'da Bulunan Vakıf ve Eserleri", *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Defter-i Hakanî*, Libra Kitap, İstanbul 2015, s. 211-240.

⁵² Osmanlı arşiv belgelerinde Siyavuş Paşa'ya ait 'Hamam-ı Vezneciyân' yahut 'Vezneciler Hamamı' olarak geçen hamam Siyavuş Paşa tarafından Süleymaniye'deki medresesine gelir sağlamak

Hümaşah Sultan soyundan Mehmed Ağa bin Mustafa'nın mütevelliliği sırasında vakıf köylerinden Manastır-ı Sagir, Manastır-ı Kebir ve tevâbi' mukataasının 1096, 1097, 1098 (1685, 1686, 1687) yıllarının her biri için 75.600 akçe iltizam bedeli belirlenmişken, 1098 yılı için yapılan 14.400 akçe artışla, toplam 241.200 akçeye, üç yıllığına Ali Efendi ibn Hüseyin'e iltizama verilmiştir (Ramazan 1097/Ağustos 1686)⁵³.

Aynı mukataanın Mart 1114/Mart 1703 senesi için belirlenen iltizam bedeli 960 kuruştur. Yaklaşık 15 senede mukataa gelirinde belirgin bir düşüş yaşanmıştır. Hatta o tarihteki (Şevval 1115/Mart 1704) Mültezim İbrahim bin Ali 400 kuruş zarar ettiği gerekçesiyle müteveli Mehmed Bey bin Musli ile mahkemelik olmuşlar, görülen davada Mehmed Bey'in mültezime 120 kuruş ödemesi mukabelesinde sulh yapılmıştır⁵⁴. Bir sonraki sene (1115/1704) için belirlenen iltizam bedeli 900 kuruşa düşmüş, sene sonunda mültezim İbrahim Ağa mahsulün az olduğunu ve 400 kuruş zarar ettiğini ileri sürerek vakıf mütevellisinden bu miktarı tazmin etmesini talep etmiştir. Bu sefer ki davada ise 200 kuruş üzerinde sulh olmuştur (Mart 1705)⁵⁵. Böylece 1705 yılına gelindiğinde vakıf mukataasının geliri 700 kuruşa kadar gerilemiştir.

Edirne kazasına bağlı söz konusu dört köy ve havalisinin her birinin senelik vergi geliri 1200'er kuruşken, Cemaziyelahir 1124/Temmuz 1712 tarihli hesaplara göre, gelirden 500 kuruşluk bir azalma olmuştur. Bunun sebebi de köylerdeki reayadan bazılarının köylerini terk edip, çevre kazalardan İslimne, Karınabad, özellikle Yanbolu'da bulunan Atik Giray Sultan Çiftliğine iskân ve tahrir ettirilmesidir. Durumun öğrenilmesiyle birlikte soruşturma başlatılmış ve Edirne Bostancıbaşı marifetiyle söz konusu reayanın defterine kayıtlı oldukları vakıf köylerine dönmeleri için emir çıkarılmıştır⁵⁶. Receb 1210/Şubat 1796 tarihinde yine Edirne kazası idarecilerine gönderilen başka bir emirden⁵⁷ reayanın yer değiştirmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çeşitli nedenlerle reayanın köylerini terk etmesi yıllar boyunca vakıf yönetimini uğraştırmış, daha da önemlisi vakfın gelirinin azalmasına neden olmuştur.

Vakıf Köylerinin Safer 1125/Mart 1713 Senesine Ait Hane-i Avarız ve Bedel-i Nüzülü⁵⁸

Karye	Avarız-hane
Karye-i Bağçe Bikârî der-tâbi'-i Manastır	6,5
Karye-i Manastır-ı Kebir tâbi'-i nahiye-i mezbur	8
Karye-i Manastır-ı Sagir tâbi'-i nahiye-i M.	7
Karye-i Aziz Halife tâbi'-i nahiye-i M.	3

amacıyla yaptırılmıştır. 1960 yılında yapılan restorasyondan sonra tarihi görünümünden uzaklaşmakla birlikte hâlâ ayakta durmaktadır. Akif Kuruçay, *İstanbul'un 100 Hamamı*, İstanbul 2011, s. 75.

⁵³ *İ.MÜF.EVK.MFTŞ*. Defter. 71, s. 36.

⁵⁴ *İ.MÜF.EVK.MFTŞ*. Defter. 90, s. 94.

⁵⁵ *İ.MÜF.EVK.MFTŞ*. Defter. 91, s. 47.

⁵⁶ *İ.MÜF.EVK.MFTŞ*. Defter. 355, s. 151.

⁵⁷ BOA, C.EV. 614/30987, 19 Receb 1210/29 Ocak 1796.

⁵⁸ BOA, İ.ENB. 6/680, 15 Rebiyülevvel 1125/11 Nisan 1713; 5/500, 4 Zilkade 1107/5 Haziran 1696.

Toplam hane	24,5
Toplam Gelir	49.245 Akçe

Vakıf Köylerinin Safer 1125/Mart 1713 Senesine Ait Bedel-i Ağnam-ı Celebkeşani⁵⁹

Köyler	Adet	Bedel-i Ağnam/akçe
Karye-i Manastır-ı kebir	120	7200
Karye-i Manastır-ı sagir	55	3300
Karye-i Bağçe Bikârı	55	3300
Karye-i Aziz Halife	35	2100
Toplam	265 x 60	15900 Akçe

Türbe ve Saray Vakfının H.1263/1846-47 Dönemine Ait Bir Senelik Gelirleri

Gelirler	Meblağ/kuruş
Bedel-i mukataa-i Manastır-ı Kebir ve Sagir ve tevâbiha an-vakf-ı türbe	18500
Bedel-i icâr-ı hamam-ı Vezneciler an-vakf-ı saray	12000 (1000x12)
İcârat-ı müsakkafât-ı vakf an-vakf-ı mezbûr	12
İcârat-ı müsakkafât-ı vakf an-vakf-ı mezbûr	347
Mukataât ve gayriha an-vakf-ı şerif	57
Toplam	20.916

Türbe ve Saray Vakfının H.1263/1846-47 Dönemine Ait Bir Senelik Masrafları

Masraflar	Meblağ/kuruş
Rüsüm-ı kâtib ve câbi-i vakf an-vakf-ı mezbûr	1039,5
Rüsüm-ı kâtib ve câbi-i vakf an-vakf-ı mezbûr	350
Harc-ı imza-yı müfettiş efendi an-vakf-ı mezbûr	50
Vazife-i nezaret an-vakf-ı saray	45
Maaş-ı nezaret-i hisse an-vakf-ı mezbûr	220
Harc-ı imza-yı müfettiş efendi an-vakf-ı mezbûr	32,5
Toplam	1.737

Bu senenin muhasebe kaydına göre 20.916 kuruşluk gelirden toplam 1.737 kuruş olan masraflar düşüldükten sonra “vakıf fazlası” adıyla vakıf kasasında 19.179 kuruş kalmaktadır. Bunun 3.677 kuruşu maaş suretiyle mütevellilere, 1323,5 “maaş-ı muharre” adı altında Haremeyn hazinesine tevzi edilmektedir. Mutat masraflar dışında 1263/1846-47 bir yıllık döneminde hamamın tamirâtı için 2.750 kuruş sarf edilmiştir. Bu dönemden itibaren 1258/1842-43, 1259/1843-44 ve 1260/1844-45 senelerinden farklı olarak kiraya

⁵⁹ BOA, İ.ENB. 6/680, 15 Rebiyülevvel 1125/11 Nisan 1713; 5/500, 4 Zilkade 1107/5 Haziran 1696.

zam yapılarak, aylık biner kuruştan senelik 12.000 kuruş bedel ile kiralanmaya başlanmıştır. Bütün bu giderler hesaplandıktan sonra geriye kalan 11.428,5 kuruş ise yetmiş sekiz kişilik “ evlâd-ı vâkıfeye ” eşit hisseler halinde bölünmektedir. Bu kayıтта 100-150 seneden beri bu uygulamanın yapıldığı şerh düşülmüştür.

Bu hesap sadece Hümaşah Sultan vakfının gelir ve giderlerini göstermektedir. Hesapları birlikte tutulan vakıflardan Hümaşah Sultan’ın Ferhad Paşa’dan olan⁶⁰ kızı Hadice Sultan ile Siyavuş Paşa ve Ferhad Paşa vakıflarının hesapları aynı yerde ayrı ayrı yapıldıktan sonra birleştirilmiştir⁶¹.

Vakıf mülklerinin bazıları ise Balat semtinde bulunuyordu. 15 Şevval 1195/ Ekim 1781 tarihli kayda göre vakfın Balat semtindeki Ohri Mahallesi’nde bulunan taşınmazlarının senelik kira geliri 1440 akçedir. Bu mahallede bulunan dükkân mahzen ve diğer menzilleri gayrimüslimlerde kirada bulunuyordu ve gelirleri türbe vakfına tahsis edilmişti. Türbe vakfının mütevellî, câbi, kâtip, ecza-han, mutemed, hatim-han ve sair hizmetlilerinin giderleri karşılandıktan sonra fazlası evlâd-ı vâkıfeye verilir⁶².

B- Müsakkafat: Saray-ı Kebir, Ev ve Dükkânlar

Süleymaniye mahallesinde bulunan saray, çoğunlukla “Bayezid Han-ı Velî Câmi’ kurbünde vâki Saray-ı kebir⁶³ ve bir yerde de Demirkapılı Saray”⁶⁴ olarak anılmaktadır.

Sultan Süleyman’ın ihsan ettiği saraya ait temlik-namenin aslı mevcut olmamakla birlikte, evlâd-ı vâkıfeden mütevellî Mehmed Tevfik Bey’in bir dava vesilesiyle sunduğu arzuhalin ekinde bir sureti bulunmaktadır. Buna kayda göre saray, evâsıt-ı Şevval 966/Temmuz sonu 1559 tarihli temlik-nâme ile Sultan Süleyman tarafından bütün tasarrufu Hümaşah Sultan’a mülkiyet üzere ve kendisinden sonra soyundan gelenlere temlik edildi:

“...Mahmiyye-i Konstantiniyye’de vâki olan Saray-ı atıkden câmi’-i şerif [Bayezid Cami] için ifraz olunan yerin bakıyyesine fermân-ı âlişânım üzere binâ olunan saray-ı üslûb-ı fezâ-yı cedîdin içerüsünde ve taşrasında olan ebniye ve emkinesin ve çâr-dîvâr-ı üstüvâr ile mazbût ve mübeyyin ve sudûr-ı zâhire ile mümtâz ve muayyendir. Mumaiyleha dâmet-ismetûhâya temlik ve ihsan olunub iş-bu nişân-ı şerif-i âlişân-ı ünvan ve münîf vâcibü’l- izâ’nî verdim ve buyurdum ki, ba’de’l-yevm saray-ı cedîd-i mesfûr cümle hudûd ve sınuru ile mumaiylehanın mülk-i mahzı ve hakk-ı sârîhi olup ebeden ve sermeden neslen ba’de neslin ve fûrû’en ba’de aslın ...emlâk-ı şer’iyyelerine tevcihle mutasarrıfeleri müşârûnileyha-yı dâmet-ismetûha dahi envâ’-i vücûh-ı mülkiyet üzere mutasarrıf ola...”⁶⁵

⁶⁰ Hatice Sultan’ın da İstanbul’da bir vakfi bulunmaktadır. Hatice Sultan’a ait vakıf kayıtlarında kendisi için “Hümaşah Sultan kerimesi” veyahut “Hatice Sultan bint-i Ferhad Paşa” ifadeleri kullanılmaktadır. *BOA*, EV.HMH. Defter. 241, s. 16.

⁶¹ *BOA*, MVL. 115/2760, 6 Rebiyülevvel 1264/11 Şubat 1848.

⁶² *VGMA*, Defter. 356, s. 26.

⁶³ Hemen hemen kullandığımız bütün belge ve defterlerde “Sultan Bâyezid Han-ı Velî Câmi’ Şerifi kurbünde Saray-ı kebir” ifadesi kullanılmaktadır.

⁶⁴ *BOA*, C.BLD. 99/4927, 29 Receb 1247/3 Ocak 1832.

⁶⁵ Defter. 747, sıra 252-3, s. 372.

Vakfın Temmuz 1330/Temmuz 1914 tarihinde mütevellisi bulunan Mehmet Tevfik Bey'in bir arzuhalinde "Sultan Bayezid'de Atık Takvimhane Caddesinde kâin saray..." olarak sarayın adresini verirken, "Kanunî Sultan Süleyman Han-ı Gazi hafideleri ve Şehzade Sultan Mehmed Han kerimesi cedd-i çâkeri Hümaşah Sultan Hazretleri..." ifadesiyle de kendisinin Hümaşah Sultan soyundan geldiğini vurgulamaktadır. Temliknâme tarihi olan 966/1559 yılından hareketle, tahminen bu tarihlerde ilk eşi Damad Ferhad Paşa ile evlenirken kendisine temlik edilen saray ile müştemilatını kayd-ı hayat şartıyla kendisine, daha sonra kendi soyundan gelenler son buluncaya kadar evlâdına şart ve vakfetmişti⁶⁶.

Hümaşah Sultan'ın vefatından sonra saray ve müştemilatı, varisleri arasında ev ya da arsa olarak paylaşılmıştı. Vakfiyeye göre kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın eşit hisseler olarak paylaşılması şart olmasına rağmen aralarında anlaşmazlıklar yaşanıyordu. Muharrem 1117/Nisan 1705 tarihli bir kayda göre varislerden aynı zamanda vakıf mütevellisi olan Mehmed Bey ile Abdurrahman Bey, Abdülatif Bey, Osman Bey, İbrahim Bey, Saliha Hanım, Hümaşah Hanım ve İsmihan Hanım saraya hissedar olup noksan hisse ile haksızlığa uğradıklarını iddia ederek dava açmışlar ve sarayın bütün binaları ile arsasının yeniden tahrir edilip o sırada hayatta olan 34 evlâda tevzi olunmasını istemişlerdir. Bunlardan Mehmed Bey'e, dokuz çocuğu ve kendisi için, yanan yerlerinin tamir ve korunması karşılığında 10 hisse menzil tayin olunmuştu. Hassa mimarlarının keşfinden sonra Mehmed Bey'in menzili bir tarafı Genç Mehmed Paşa menzili; bir tarafı adı geçen Abdurrahman Bey ile Abdülatif Bey, Saliha Hanım, İbrahim Bey menzili; bir tarafının karşısı Mustafa Efendi menzili; bir tarafı tarik-i âmm ile sınırlıydı. Söz konusu menzilin dışında büyüklü küçüklü yedi oda, büyük bir dehliz, iki sofa, birer ahır ve samanlık, iki tuvalet ve iki oda; içerisinde büyüklü küçüklü beş oda, birer dehliz, mutfak ve kiler ile iki tuvalet (kenif), iki oda, bir mutfak, bir hamam ve bir camekân ile bahçede adı geçen İbrahim Bey'e ait divanhaneden ayrılan kısımdan başka divanhaneyi içine alan ve daha önce tasarruflarında olan arsa bulunuyordu⁶⁷.

Saray ve müştemilatı geçen yıllar içerisinde zaman zaman ya harap olmuş ya da yangınlara maruz kalmıştır. Böyle durumlarda saray ve müştemilatında oturanlar vakıf aracılığıyla sarayın tamirini isteyebilirlerdi. Zilkade 1070/Temmuz 1660 tarihinde meydana gelen ve İstanbul'un önemli bir kısmının yandığı büyük İstanbul yangınında saray kısmen yanıp, umuma bakan taş duvarı çöktüğünde evlâd-ı vâkıfeden Abdülbaki Bey yıkılan yerleri vakıf parasıyla tamir için mahkemeye başvurmuşsa da netice alamamıştır (1077/1667)⁶⁸.

Saray, ancak eski mütevellilerden Mehmed Tevfik Bey'in babası Rıfat Bey tarafından yeniden inşa edilmiş, bu binanın da Mart 1298/Nisan 1882 tarihinde tekrar yanmasından sonra bir daha yenilenmemiştir. 1914 tarihinde saray yeri artık arsadan ibaretti ve ahır olarak vakıf tarafından kiraya veriliyordu. Bina yangından önce 300.000

⁶⁶ BOA, ŞD. 3132/27, 12 Temmuz 1330/25 Temmuz 1914.

⁶⁷ İMÜF.EVK.MFTŞ. Defter. 93, s. 198-199.

⁶⁸ İMÜF.EVK.MFTŞ. Defter. 52, s. 64.

kuruş kıymette bir konak olarak kayıtlı iken 1298 yangınından sonra arsaya tahvil edilmiş ve 150.000 kuruş kıymet biçilmiştir⁶⁹.

Evkaf-ı Hümayun Hazinesi vakıf defteri kaydına göre 19. yüzyılın son yıllarında Hümaşah Sultan'ın Şehzadebaşı'nda Kalenderhane Mahallesi, Kemeraltı sokağı 22 numarada ve Takvimhane sokağı 7 numarada bulunan toplam 2380 zirâ' olan birer adet konak arsasının yıllık geliri 744 kuruş 2 paradır. On üç hisse olan arsanın on iki hissesi 5 Temmuz 1308/17 Temmuz 1892'de; bir hissesi 11 Kânûn-ı sâni 1308/23 Ocak 1893'de ve diğer bir hissesi de 29 Mart 1308/10 Nisan 1892'de Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskerî namına kaydedilmiş ve ilgili hisse senetleri 16 Teşrinevvel 1310/28 Ekim 1894 tarihinde Senedât İdaresi'nden gönderilmiştir⁷⁰.

1909 yılı sonunda İstanbul defterdarlığından gelen bir ihbar-name ile saray arsası için emlak vergisi talep edilmekteydi. Bunun üzerine vakfın mütevellisi Mehmed Tevfik Bey söz konusu arsanın saray vakfına ait ve süknâsının da kendilerine meşrut olması sebebiyle 300 kûsur seneden beri tekâlif-i emiriye adı altında hiçbir vergi alınmadığını; bundan sonra da bu tekâliften muaf olmaları için arzuhal vermiştir. Şubat 1330/Şubat 1915 tarihinde Maliye ve Nafia nezaretinde işleme konulan arzuhale cevaben 7 Mayıs 1331/20 Mayıs 1915 tarihinde hazırlanan mazbatada:

“Süknâna meşrut” olan binalar, ortadan kalktıktan sonra arsanın kiraya verilmesinin vergi muafiyetini ortadan kaldırdığı belirtilmiştir. Yine aynı kayda göre o tarihte artık bina bulunmaması, arsanın da ahır olarak kiraya verilmesinden dolayı, söz konusu konağın temlik-name ve vakfiyesinin “terkin” olunduğu, her iki kayıta da binanın vâkıfe Hümaşah Sultan tarafından sadece evlatlarının oturması şartıyla (iskânına meşruten) vakfedilip, vakıf hizmetlileri için böyle bir şartın vakfiyede bulunmamasına nazaran vergiden muaf olmalarına mahal olmadığını ifade edilmektedir.

Müteveli Mehmed Bey, kendisinin de Hümaşah Sultan neslinden olduğunu bu sebeple şartların kendisini de kapsadığını belirttiği arzuhalinde ayrıca vakfın sarayı yeniden yaptırmaya muktedir olmadığını bu nedenle kirada oturduklarını, kirayı ödeyebilmek için de arsayı kiraya verdiklerini ve arsaya vergi ödemeye güçleri olmadığını beyan etmişti. Ayrıca arzuhaline ek olarak Sultan Süleyman tarafından Hümaşah Sultan'a verilen temlik-nâme suretini göndermiştir. Arzuhalin değerlendirildiği Heyet-i Umumiye kaydında, vakfın tevliyetinin evlâd-ı vâkıfede olmasıyla mütevellilerin de süknâ hakkına sahip oldukları ve oturdukları sürece vergiden muaf olmaları gerektiği belirtilmekle beraber, artık binanın oturulma vasfını kaybetmiş olması nedeniyle ve arsanın kiraya verilmesinin söz konusu muafiyeti ortadan kaldırdığından bahisle bundan böyle vergi ile mükellef olmaları gerektiği bildirilmiştir (Haziran 1915)⁷¹.

Hümaşah Sultan'a ait taşınmazlar, Saray-ı kebir ve müştemilatından ibaret değildir. Bayezid Cami ile Şehzade Cami etrafında Süleymaniye Mahallesi ve Kalenderhane

⁶⁹ BOA, ŞD. 3132/27, 12 Temmuz 1330/25 Temmuz 1914; BOA, BEO. 4361/327003, 5 Şaban 1333/18 Haziran 1915.

⁷⁰ VGMA, Defter. 2126, s. 207.

⁷¹ BOA, ŞD. 3132/27.; BOA, BEO. 4361/327003.

Mahallesi'nin çeşitli yerlerinde hane, dükkân ve arsaları bulunuyordu. Bu mülkler bugün Fatih ilçesi dâhilinde, Bozdoğan kemerinden başlayarak Vezneciler, Şehzade Caddesi (Şehzadebaşı), Süleymaniye Caddesi, Kalenderhane Caddesi'ni içine alan geniş bir sahaya yayılmış durumdaydı.

Hümaşah Sultan'ın vakıflarına ait vakıf dükkânlarının bir kısmı hemen Bayezid Cami yakınındaydı. Özellikle mürekkepçi, berber, terzi ve bakkal dükkânlarından gelen kiralar vakfa gelir kaydedilmektedir. 241 numaralı Evkaf-ı Haremeyn Muhasebesi defterinde bu menzillerin, H.1143/1730-31 yılından 1184/1770-71 yılına kadar geçen 41 senede kimlerin tasarrufunda olduğunu ve ne kadar gelir getirdiğinin kaydı ayrıntılarıyla mevcuttur⁷².

Bugün sultanın vakfa gelir sağlayan binaları ayakta olmamakla beraber Şehzade Cami'nde bulunan türbesi ziyaret edilmektedir. Uzun yıllardır kapalı bulunan Şehzade Külliyesi Türbelerinin, 3,5 yıl süren restorasyonu Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yapılarak, Temmuz 2014'te ziyarete açılmıştır⁷³.

Sonuç olarak, Osmanlı sosyal hayatının en önemli kurumlarından olan vakıflar konusunda yapılan araştırmaların bir kısmı hanım sultan vakıflarına aittir. Özellikle son yıllarda Osmanlı kadınlarının kurduğu vakıflar üzerine yapılan araştırmalarda artış gözlenmektedir. Bunlardan biri olan Hümaşah Sultan bugüne kadar diğer hanım sultanlar arasında biraz geri planda kalmış bir şahsiyettir. Bu durum sultanın babası Şehzade Mehmed'in genç yaşta ölmesi ve padişahlık makamına erişememesi yani sultanın yetim olmasından kaynaklanmış olabilir.

Hümaşah Sultan gerek yaptığı evlilikler ve Kanunî'nin torunu olması münasebetiyle gerekse kurduğu vakıflarla ilgili olarak gereken ilgiyi görmemiştir. Zira Kanuni Sultan Süleyman devri gibi parlak bir dönemde yaşamış olmasına rağmen hakkında tarih kitaplarında çok fazla bilgi yoktur. Bununla beraber Hümaşah Sultan'ın yaşadığı devrin, Osmanlı tarihinde devletin en parlak zamanına denk gelmesi ve dönemin hanım sultanlarının daha güçlü ve baskın karakterler olması nedeniyle Hürrem Sultan ve kızı İsmihan Sultan gibi pek çok şahsiyet ön plana çıkarken Hümaşah Sultan gölgede kalmıştır.

Hümaşah Sultan'ın vakfı ve vakfiyesi vakıf çalışmaları açısından önemli bir örnektir. Özellikle vakfiyenin sade bir Türkçeyle ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesi dikkate şayandır. Bu sayede bir Sultanın sahip olduğu taşınır taşınmaz mallar; bunların kıymeti ve vakıf kurucunun serveti hakkında bilgi edinmek mümkün olabilmektedir. Mesela sultanın sahip olduğu en küçük ev eşyasının dahi ne olabileceğini göstermesi bakımından ilginç bir vasiyettir. O günün ev eşyaları, dokumaları ve bunların isimleri konusunda kıymetli bilgiler bulunmaktadır.

Diğer taraftan vakfiyede ve vakfına ait belgelerde dönemi aydınlatacak bazı bilgiler de bulabilmekteyiz. Evlilikleri, aile fertlerinin kimler olduğu, taşınmazlarının yeri bu sayede açıklığa kavuşmaktadır. Mesela annesinden sık sık bahsetmesi vasiyetini

⁷² BOA, EV.HMH.d., nr. 241.

⁷³ <http://www.haberler.com/sehzade-kulliyesi-turbeleri-ziyarete-acildi-6308886-haberi/>

hazırladığı sırada onun hayatta olduğunu göstermektedir. Lakin annesinin kimliği konusunda herhangi bir emare yoktur.

Vakfin en temel özelliği zürri yani evlatlık bir vakıf olmasıdır. Bu bakımdan vakıf kurucu vakfını kurarken öncelikle kendisinin daha sonra soyundan gelenlerin maddi bakımdan gelecek kaygılarını ortadan kaldırmak gayesini gütmektedir. Hümaşah Sultan da koyduğu vakıf şartlarıyla kendisinin vefatından sonra çocuklarını cinsiyet ve yaş ayrımı yapmaksızın vakfından yararlandırmıştır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Vesikaları

BEO. 4361/327003.

C.BLD. 99/4927.

C.EV. 614/30987.

EV.HMH. Defter. 241.

İ.ENB. 5/500.

İ.ENB. 6/680.

MVL. 115/2760.

ŞD. 3132/27.

ŞD. 2995/13.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) Vesikaları

Vakfiye: VGMA, Defter, 747, s. 368, sıra 252, 1-2-3-4.

Defter numaraları: 341, 353, 355, 356, 370, 795, 1860, 2126.

İstanbul Müftülüğü Arşivi Evkaf Müfettişliği Defterleri (İ.MÜF.EVK.MFTŞ.d)

Defter numaraları: 52, 71, 90, 91, 93, 131, 161.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Defter numarası: 7139.

Araştırma ve İncelemeler

ARSLANTÜRK, H.Ahmet, *Turhan Valide Sultan Vakfiyesi*, Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul 2012.

AYANOĞLU, Fazıl, "Ferhat Paşa ve Gizli Kalan Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, VII, 1965, s. 145-148.

EYİCE, Semavi, "Ferhad Paşa Camii", *DİA*, XII, s. 384-386.

Feeding People, Feeding Power Imarets in the Ottoman Empire, Ed. Nina Ergin, Christoph K. Neumann, Amy Singer, Eren Yay., İstanbul 2007.

GÜNAY, H. Mehmet, "Süknâ", *DİA*, XXXVIII, s. 48-50.

İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (970-971/1563), Ed. Coşkun Yılmaz, c. XI, İstanbul 2011, İSAM Yayınları.

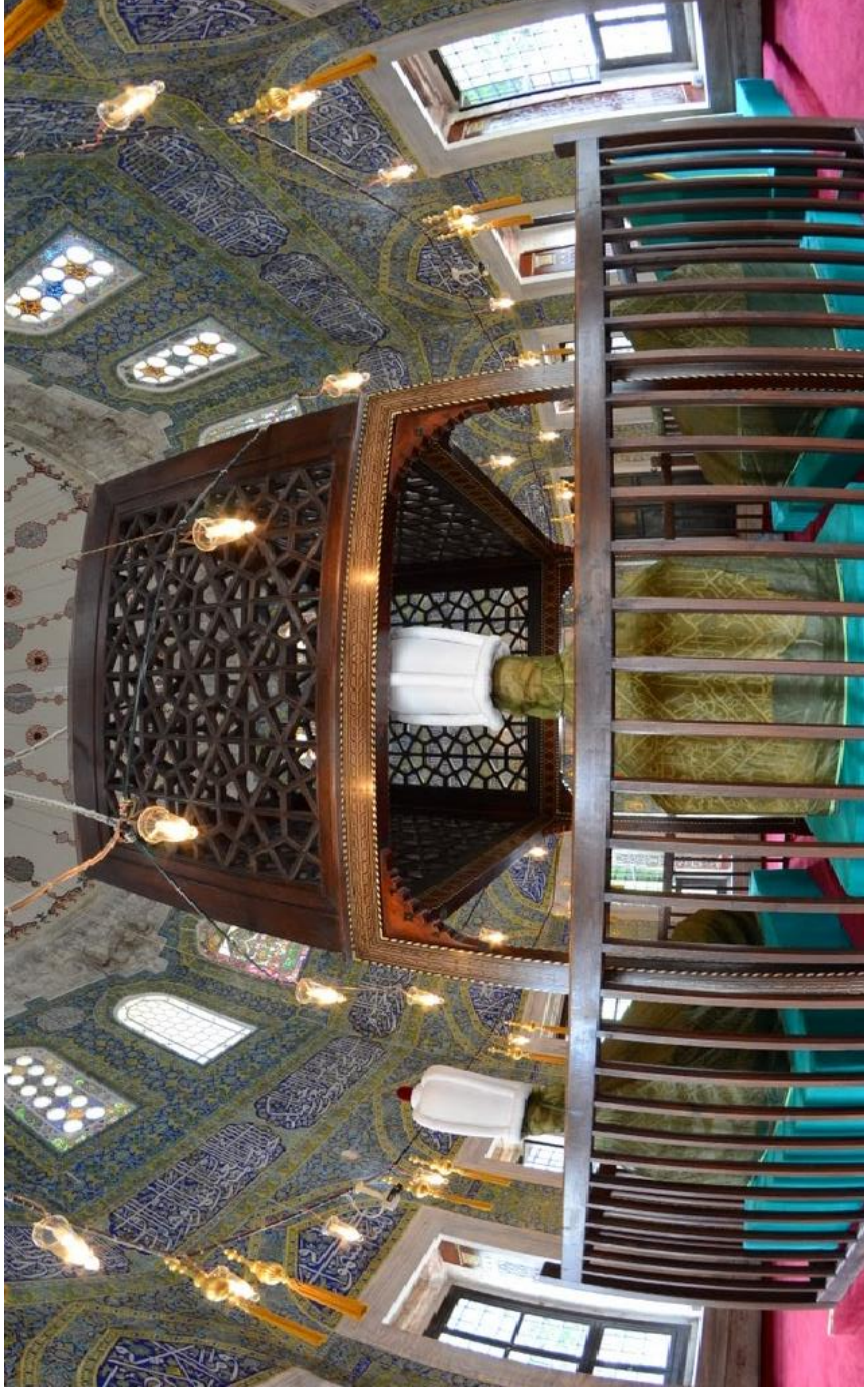
- KESKİOĞLU, Osman, “Bazı Yönleriyle Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, X, 2006 (tıpkıbasım), s. 109-112.
- KOCAASLAN, Murat, *Kösem Sultan Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar'daki Külliyesi*, Oda Kitaplığı, İstanbul 2014.
- KURUÇAY, Akif, *İstanbul'un 100 Hamamı*, İstanbul 2011.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Mustafa Paşa (Lala-Kara)”, *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul 1994, Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 333-340.
- Mehmed Süreyya, *Sicilli-i Osmanî*, II, IV, yay. haz. Nuri Akbayar-transkripsiyon S. Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- ORMAN, İsmail, “Şehzade Külliyesi”, *DİA*, XXXVIII, s. 483-485.
- ÖZ, Tahsin, “Şehzade Mehmed Türbesi”, *Arkitekt (Mimarlar Odası) Dergisi*, c. 1946-9-10, S. 1946 (177-178), s. 221-225.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Davud Paşa Sahrası”, *DİA*, IX, s. 44-45.
- Selanikî, *Tarih*, I, (neşr. Mehmet İpşirli), TTK, Ankara 1999.
- SERTOĞLU, Mithat, “Tarihin Mesut Eşleri Ferhat Paşa ve Hümaşah Sultan”, *Resimli Tarih Mecmuası*, c. III, s. 1727-1729.
- SINGER, Amy, *Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, (çev. Dilek Şendil), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2004.
- SINGER, Amy, *İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*, (çev. Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- SINGER, Amy, *Haydi Sofraya Mutfak Penceresinden Osmanlı Tarihi*, (çev. Pelin Tünaydın), Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.
- ŞAHİN ALLAHVERDİ, Reyhan, “Siyavuş Paşa'nın Bulgaristan'da Bulunan Vakıf ve Eserleri”, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Defter-i Hakanî*, Ed. Abidin Temizer-Uğur Özcan, Libra Kitap, İstanbul 2015, s. 211-240.
- ŞENOCAK, Lucienne Thys, *Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler*, (çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, İstanbul 2001, Ufuk Kitapları.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, İstanbul 2011, Ötüken Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ankara 1988.
- http://www.hatdergisi.com/HAT%20DERGİSİ/hattatlar_kronolojisi.htm.
- <http://www.haberler.com/sehzade-kulliyesi-turbeleri-ziyarete-acildi-6308886-haberi/>

۳۱۲۶۷

تملیک نامه هیوود صوری

هیوود حضرت بیسج بیسج غریبه اوتار مخلوقات و صانع صنایع محیبه اولوار مصنوعات غشانه و قاهره بره
 و احسانه بقضای اراده شامله ایزه و متغای سبب کماله لم یزله بنای دولت ساری خلقت و اجلاله مؤسسه
 و موسسینه و ستای عزت قرائد سعادت و اقباله مستحکم و مؤکد قلوب ایمانیه عماره دار الملک خلافت جادوانی
 و طرح اسرار و صفة المخلد سلطنت کرامتین زینت انعام و اکرام و احسانی شاه و انیت ایله مجلی و ملکی
 تلقیه هر زمانه سیه سیر الارکانم دار الامانه هدایت ایمانه و در عالم مدعا علیهم السلام اهل السلام
 اولسه دار الحرم بره صبه علیه جلیه بانیه و عطیه جلیله جلیله سجانیه نیک اداء مراسم شکی و ایضای لوازم عهد
 اجدیدهت بره صتا غمروانه و همت بالایه و لای مدکانم لانم و لایزین و تختم و مناسب اولایه بود که سخته مزین
 نزلت و مستوجب مزین عنایت اولوندر قصده ابواب انعام و کرم و انما کن و و واسع و همت بیت الشرف سعادت
 لایم عنایت بی غایت مفارقه عالمانه و مع و سامع اوله بنای علی هدایه عای مرتبت بقیه معانی نقبت درسه
 درها خلقت و تختیان در ساری ابرهت و طامان جنت وقد مرصوم و مفعوله اعظم محمد صوب انک قری اولایه
 صاحبه الذات العیذات الصفات الحمیده زینت سید الفقه و التقری زینت مجله العزه و العلی المحفوظه تفهوت
 صانع عوالم فداه سله بهکات خلاصه تعالی اجداد العفه علی ساروقه الدوله بقایا و ابد ابدال الهرفی استا
 صانع عوالم فداه سله بهکات خلاصه تعالی اجداد العفه علی ساروقه الدوله بقایا و ابد ابدال الهرفی استا
 الفقه علی سیر العاد ارتقا بآنک خصوصیه الهرفی فیه الاکشاف شاهانه و اعراض عالمی هرفی پارشاهانم
 کموره کتورون محیبه قسطنطنیه ده و اتوم اولایه ساری عقیده جامع شریف هیوود افراز اولایه بک بقیه زمانه عالی
 اوزره بنا اولایه ساری السورن قرائی جدیدک ایزر وسنه و کشره سنه اولایه ابنه و امکنه سیه و جار و دیوار استوار
 ایلر ضبط و سیه و صدور ظاهره ایلر نماز و معیه در مدد الی ارامت عقوبتیه تملیک و احسانه اولوغیه
 اجنوب نه شریف عالی شاه عوانه و نسیف و نسیف واجب الودعانی و بیروم و بیور و بکه بعد الیوم ساری جدید مفعول جمله حدود
 و شعور ایلر مدد الی ارامت عوالم فداه سله بهکات خلاصه تعالی اجداد العفه علی ساروقه الدوله بقایا و ابد ابدال الهرفی استا
 الارضه و سیه علیها هیوود خیر الواسیه سائر ملوک الملک شیعاریه نوبللم تغفلرله شاه الی ارامت عقوبتیه تملیک و احسانه اولوغیه
 وجهه ملکیت اوزره تلف اوله اولایه انما استجار کلامی و ارض کواکب فروع عثمانی اعنی اولاد و اجداد سعادت و ارامت و خلقت
 قریه و انساب و عقاب خلافت طاه و عزت مکینه و وزراء آصف شاه انصاب آسینه و سائر ارامت دولت ایلر و احسانه
 صحت بریه و تغلیر احوال سله نیه و مباشره اعمال فایانیه و عامه عباد و طاقه انام و غیره خواصه و زمره عوالم فداه سله بهکات خلاصه
 فردا و آفرین و ده کائنات مان بوجیه مد الوجوه و فروع من الا انواع و سبب مد الاسباب و کرمه مد الاربانه مانع و مانع و مانع
 و نایع الیوم و نقل و تعویله و تفسیر تطیل و تحریف و تبذیل الیهم هر کیم تحریف و تفسیر ایدر غیره الملک الیوم عدو مجرمه
 و زمره آئینه اوله سوله بیلر علامت شریف عالم الی و لغزای نسیف بلامت قران و کلامه قیلانر لغوه هیوود و همت بقرون
 مددله و تقیه بلویه اعتماد و اعتقاد خیلدر تحریف فی اولی شهره سوال اکرمه الملک التعالیه شهره سهرست و سیه و سیه

Ek 1- Kanunî Tarafından Hümaşah Sultan'a Verilen Saraya Ait Temlik-nâme Sureti

Ek 2- Şehzade Mehmed Türbesi. Ortada Şehzade Mehmed, solda Şehzade Cihangir ve sağda Hümaşah Sultan (Fotoğraf: Fatih Yıldız)

Ek 3- Şehzade Mehmed Türbesi. Ortada Şehzade Mehmed, sağda Şehzade Cihangir, solda Hümaşah Sultan (Fotoğraf: Timaş Yayınevi)